

آیت الله رضا استادی

شجره طیبه خاندان شهید صدر...

آیت الله شهید سید محمدباقر صدر، نسبش با سی و یک واسطه به حضرت امام موسی بن جعفر (ع) منتهی می شود به این ترتیب:

سید محمدباقر صدر

۱. ابن سید حیدر

۲. ابن سید اسماعیل

۳. ابن سید صدرالدین محمد

۴. ابن سید صالح

۵. ابن سید محمد

۶. ابن سید ابراهیم شرف الدین

۷. ابن سید زین العابدین

۸. ابن سید علی نورالدین

۹. ابن سید نورالدین علی

۱۰. ابن سید حسین عزالدین

۱۱. ابن سید محمد

۱۲. ابن سید حسین

۱۳. ابن سید علی

۱۴. ابن سید محمد

۱۵. ابن سید ابوالحسن تاج الدین

۱۶. ابن سید محمد

۱۷. ابن سید عبدالله جلال الدین

۱۸. ابن سید احمد

۱۹. ابن سید حمزه ابوالفوارس

۲۰. ابن سید سعدالله

۲۱. ابن سید حمزه

۲۲. ابن سید ابوالسعادات

۲۳. ابن سید ابومحمد

۲۴. ابن سید محمد

۲۵. ابن دلیمیه ابوالحسن علی

۲۶. ابن سید ابوطاهر

۲۷. ابن سید محمد

۲۸. ابن سید طاهر

۲۹. ابن سید حسین قطعی

۳۰. ابن سید موسی ابوسجحه

۳۱. ابن ابراهیم المرتضی

ابن موسی بن جعفر علیهما وعلیهما السلام

در این شجره طیبه علویه فاطمیه موسویه و ثمرات و فروع آن، رجال و شخصیت‌های بزرگ شیعه جای دارند که تعدادی از آنان از معاریف علمای شیعه هستند. در این مقال با رعایت اختصار، به عنوان معرفی آباء و اجداد آیت الله شهید صدر توضیحاتی داده می شود.

در میان فرزندان امام موسی کاظم (ع)، دو نفر به نام ابراهیم هستند: یکی ابراهیم اکبر و دیگری ابراهیم اصغر ملقب به مرتضی. ابراهیم اصغر از دو پسر خود به نامهای موسی ابوسجحه و جعفر نواده داشته است و برخی گفته اند از سه پسر

خود، نواده داشته و موسی را اسماعیل بن ابراهیم دانسته اند. آیت الله سید محمدباقر صدر از نواده موسی بن ابراهیم اصغر است. موسی بن ابراهیم اعقاب فراوانی از هشت پسر خود دارد و یکی از پسران او حسین قطعی است که نسب آیت الله صدر به او می رسد. حسین قطعی نیز اعقاب و نسل فراوانی داشته ابی طاهر بن محمد محدث بن طاهر بن حسین قطعی منتهی می شود.

فرزند ابن دلیمه که محمد نام داشت و کنیه او ابوالحارث است جد، آیت الله صدر و نیز جد سادات معروف به آل نورالدین در جبل عامل است و پسرش عبدالله، مکنی به ابومحمد نقیب النقیاء سادات بغداد بود. صاحب عمده الطالب می نویسد: «او از بغداد به کر بلا هجرت کرد و او را در آنجا اعیانی است. و نیز وی را در بعلبک لبنان و اطراف آن اعیانی است که گروهی از آنان معروف به «بنی معالی» هستند و «معالی» با دو واسطه، فرزند اوست: معالی بن علی بن عبدالله». فرزند دیگر ابومحمد نقیب، محمد مکنی به ابوالسعادات، مؤلف عمده الطالب گوید: «وی از احفاد امام کاظم (ع) است و اولاد او در کر بلا به آل ابوالسعادات معروف هستند.» جد دیگر آیت الله صدر، احمد بن حمزه بن سعد الله بن حمزه بن ابی السعادات است. مرحوم سید شرف الدین می نویسد: «از کتاب «غایه الاختصار»، تألیف سید تاج الدین

در این شجره طیبه علویه فاطمیه موسویه و ثمرات و فروع آن، رجال و شخصیت‌های بزرگ شیعه جای دارند که تعدادی از آنان از معاریف علمای شیعه هستند.

سید نورالدین علی بن سید حسین عزالدین (جد هشتم آیت الله صدر)

وی در سال ۹۲۱ در «جبع» به دنیا آمد. ابتدا از محضر پدرش استفاده کرد و سپس از درس شهید ثانی رحمه الله علیه بهره برد. او و سید علی بن الحسین الجزینی از همه شاگردان شهید ثانی فاضل تر بودند. شهید ثانی ابتدا با دختر سید حسین عزالدین (خواهر همین نورالدین علی) و سپس با خانمی دیگر ازدواج کرد و خداوند به او دختری داد که سید نورالدین علی، وی را به همسری اختیار کرد و از نتایج این وصلت مبارک، صاحب مدارک شد.

و نیز شهید ثانی با خانمی دیگر ازدواج کرد و از این ازدواج، صاحب معلم به دنیا آمد. پس از شهادت شهید ثانی،

آیت‌الله سید محمدباقر صدر از نواده موسی بن ابراهیم اصغر است، موسی بن ابراهیم اعقاب فراوانی از هشت پسر خود دارد و یکی از پسران او حسین قطعی است که نسب آیت‌الله صدر به او می‌رسد. حسین قطعی نیز اعقاب و نسل فراوانی داشته و اعقاب او به ابوالحسن علی، معروف به ابن دلمیبه بن ابی‌طاهر بن محمد محدث بن طاهر بن حسین قطعی منتهی می‌شود.

سالها قبل، به مکه هجرت کرده بود. وی پس از انجام مناسک حج و زیارت رسول خدا(ص) و امامان بقیع(ع)، به زیارت عتبات عالیات عراق و سپس به زیارت امام علی بن موسی الرضا(ع) مشرف شد و از آنجا به حیدرآباد هند رفت تا از برادرش سید جمال الدین که در آنجا ساکن شده بود، دیدار کند. با اینکه حاکم حیدرآباد مایل بود که ایشان هم مانند برادرش در آنجا بماند، نماند و در سال ۱۰۶۸، بار دیگر با حجاج حیدرآباد به مکه مشرف شد تا در خدمت پدر باشد، اما متأسفانه فقط چند روزی در محضر پدر بود که او از دنیا رفت. وی بر جنازه پدر بزرگوارش نماز خواند و او را در قبرستان معلی (ابوطالب) دفن کرد. سید زین العابدین پنج سال (از سال ۱۰۶۸) که پدرش رحلت کرد تا ۱۰۷۳) در مکه معظمه بود و در همان جا وفات یافت و مانند پدرش در کنار قبر حضرت خدیجه(س) در قبرستان ابوطالب به خاک سپرده شد. او سه پسر داشت: ۱. سید حسین (۱۰۴۱-۱۰۹۸) که در سال ۱۰۶۹ به حج بیت‌الله مشرف شد و تا سال ۱۰۷۳ که پدرش در مکه در قید حیات بود، از محضر او استفاده کرد و پس از وفات او در سال ۱۰۷۹ به سوریه آمد و در دمشق ساکن شد و در سال ۱۰۹۸ همان جا وفات یافت. ۲. سید محمد که از دو برادر دیگر کوچک تر بود و در سال ۱۱۰۰ در جبع از دنیا رفت. ۳. سید ابراهیم شرف الدین جد پنجم آیت‌الله صدر و جد پنجم مرحوم سید شرف الدین صاحب کتاب «المراجمات» و جد چهارم سید حسن صدر صاحب کتاب تأسیس الشیعه، مادرش دختر عالم بزرگوار شیخ سلیمان عاملی

آن خانم به همسری سید نورالدین علی در آمد و سید علی نورالدین جد هفتم آیت‌الله صدر، نتیجه این ازدواج است. سید نورالدین علی جد هشتم آیت‌الله صدر، بیست و یک ساله بود که به حج خدا مشرف شد و در همان سفر با مفتی آن زمان حجاز یعنی ابن هجر هیثمی، صاحب کتاب «صواعق محرقة» داستانی دارد که در «روضات الجنات» از آن یاد شده است. در سال ۹۸۸ به مشهد رضوی مشرف شد و در همین سفر بود که چند نفر از علمای ایران مانند میرداماد و امیر فیض‌الله تفرشی، از او روایت گرفتند. صاحب معالم و صاحب مدارک و دیگران نیز از او روایت می‌کنند. نسخه‌ای از «مصباح المتهدج» شیخ طوسی در کتابخانه سید حسن صدر، صاحب «تأسیس الشیعه» بوده که شامل اجازه‌ای به خط همین سید نورالدین علی برای شیخ محمدبن فخرالدین اردکانی مورخ ۹۹۹ بوده است و بنابراین تا سال ۹۹۹ در قید حیات بوده و تاریخ وفات او معلوم نیست. از این بزرگوار و فرزندش صاحب مدارک، در کتاب امل‌الامل و ریاض العلماء و لؤلؤ البحرین امل‌الامل سید حسن صدر و اعیان الشیعه و فوائد الرضویه و خاتمه مستدرک الوسائل و بغیة الراغبین سید شرف‌الذبیح یاد شده است.

سید علی نورالدین بن نورالدین علی (جد هفتم آیت‌الله صدر) وی برادر مادری صاحب معالم و برادر پدری صاحب مدارک است و در سال ۹۷۰ در «جبع» به دنیا آمد. نزد پدرش و برادرانش صاحب معالم و صاحب مدارک تلمذ کرد. در سال ۱۰۴۰ به مکه معظمه هجرت کرد و تا پایان عمر در همان جا، در خدمت اسلام و مکتب تشیع بود و به برکت او گروهی شیعه شدند. در سال ۱۰۶۸ به رحمت الهی واصل و فرزندش، سید زین العابدین، جد ششم آیت‌الله صدر بر او نماز خواند و در قبرستان ابوطالب (معلی) به خاک سپرده شد. سید علیخان در سلفاه العصر گوید، «او را دیدم در حالی که سش از نود سال گذشته بود و الناس یستعینون به ولا یستعینون».

شیخ شمس الدین محمد حرفوشی حریری عاملی از شاگردان اوست که نزد او نحو، اصول فقه، فقه و معقول خوانده و سپس به دریافت اجازه‌ای از او مفتخر شده که در کتاب بغیة الراغبین نقل شده است.

تالیفات سید علی نورالدین

۱. غرر المجامع: شرح مختصر نافع محقق حلی است. کتاب طهارت
۲. الانوار البهیة: شرح اثنا عشریه شیخ بهایی است.
۳. الشواهد المکیه: رد فوائد مدینه استرآبادی است.
۴. غنیة المسافر: شامل مطالب گوناگون
۵. تفسیر آیه مودت
۶. جواب استفتائات
۷. اشعار
۸. ترجمه الجزیره الخضراء؟
۹. حواشی بر کتابهای فقهی و اصولی و حدیث

سید علی نورالدین پنج پسر داشت. سید جمال الدین که در حیدرآباد هند بود و در سال ۱۰۹۸ از دنیا رفت؛ سید حیدر که در اصفهان بود؛ سید علی (پدر صاحب کتاب نزهة الجلیس)؛ سید ابوالحسن که ساکن شام بود و سید زین العابدین (جد ششم آیت‌الله صدر).

سید زین العابدین بن علی نورالدین (جد ششم آیت‌الله صدر) در سال ۹۶۶ در «جبع» به دنیا آمد. مادرش دختر عالم جلیل، شیخ نجیب الدین علی بن محمدبن مکی عاملی بود. در سال ۱۰۶۴ به حج خدا مشرف شد در حالی که پدرش از

نباطی متوفای ۱۰۷۹ است. ۴. سید علی در سال ۱۰۲۰ در «جبع» که آن زمان وطن خاندان او بود به دنیا آمد و نزد پدرش سید زین العابدین و عموهایش و نیز چند نفر دیگر از علمای آن دیار درس خواند و در فقه و اصول و منطق و حکمت و کلام و تفسیر و حدیث و درایه و رجال و غیره به مرتبه‌ای عالی رسید. در سال ۱۰۷۸ به «شحور» هجرت کرد و در همان سال به حج خانه خدا و زیارت عتبات مقدسه مدینه مشرف شد و در سال ۱۰۸۰ در «شحور» به لقاءالله پیوست. سید ابراهیم شرف‌الدین گویا فقط یک پسر داشت و او سید محمد، جد چهارم آیت‌الله صدر و مرحوم سید شرف‌الدین و جد سوم سید حسن صدر است. جد چهارم آیت‌الله صدر

سید محمدبن ابراهیم مکتبی به ابوصالح، در سال ۱۰۴۹ در «جبع» به دنیا آمد. نزد پدرش درس خواند و از مجلس درس فقه بزرگوار، شیخ احمدبن حسین عاملی نباطی که عموی جد او بود (زیرا وی برادر شیخ سلیمان پدر مادر شرف‌الدین ابراهیم است) استفاده و چند روز بعد از وفات پدرش، در سال ۱۰۸۰ به عراق هجرت کرد و در آنجا از درس شیخ حسام‌الدین طریحی نجفی، متوفای ۱۰۹۵ و چند نفر دیگر از فقها بهره برد. در سال ۱۰۸۳ به اصفهان رفت و از دختر محقق سبزواری، صاحب کتاب «ذخیره» ازدواج کرد و از این همسر دو فرزند داشت که هر دو با مادرشان در سال ۱۰۸۹ در اثر بیماری ویا از دنیا رفتند. محقق سبزواری نیز در سال ۱۰۹۰ از دنیا رفت. وی پس از وفات محقق سبزواری، از محضر شیخ علی نواده شهید ثانی که در اصفهان ساکن بود، استفاده می‌کرد. در سال ۱۰۹۹ به مشهد الرضا مشرف شد و میهمان صاحب وسائل، مرحوم شیخ حر عاملی بود. صاحب وسائل دختر خود را به همسری وی در آورد.

او در سال ۱۱۱۰ با خانواده‌اش خود به وطن اصلی خود، «شحور» شام مراجعت کرد و تا پایان عمر، یعنی تا سال ۱۱۳۹ همان جا ماند. تالیفات او عبارتند از: ۱. تعلیقه بر اصول کافی ۲. تعلیقه بر نغلیه شهید اول ۳. تعلیقه بر قواعد علامه حلی ۴. کتکبکول شامل متفرقات از جمله شرح حال خود و تعدادی از خاندانش که این کتاب از مصادر بغیة الراغبین مرحوم شرف‌الدین است. وی دو پسر داشت، یکی سید محمد که او را سید محمد ثانی می‌خواندند و جد سوم مرحوم سید شرف‌الدین است و دیگری سید صالح که جد سوم آیت‌الله صدر است.

۱۳۲۲. نجف، از چپ: ذبیح علوی، اول شهید آیت‌الله صدر، سوم مرحوم حجت الاسلام والمسلمین سید اسماعیل صدر بر اثر شهید.

دومین پسر اسماعیل صدر، آیت‌الله سید صدرالدین صدر (۱۳۷۲، ۱۳۹۸) است که از مراجع تقلید شیعه بود و تألیفاتی دارد، از جمله کتاب «المهدی» و کتاب «خلاصه الفصول» و غیره. مرحوم آیت‌الله حاج سیدرضا، صاحب تألیفات سودمند فراوان که از مدرسان بزرگ حوزه علمیه قم بود و آیت‌الله امام موسی صدر، رهبر شیعیان لبنان که سالهاست همه شیعیان در انتظار پیدا شدن این گمشده مظلوم و عزیز هستند.

سید محمد بن سید محمد

مادرش، دختر صاحب وسائل، شیخ حر عاملی بود و در سال ۱۱۲۵، یعنی بیست و چهار سال پس از آمدن پدرش به «شخور»، در حالی که پدرش هفتاد و شش سال داشت در آنجا به دنیا آمد. سید محمد نزد برادرش سید صالح درس خواند. آنها در سال ۱۱۵۵ با هم به عراق هجرت کردند و در کربلا و نجف از اعلام و اساتید بزرگی مانند وحید بهبهانی بهره بردند و در سال ۱۱۶۳ با هم به «شخور» مراجعت کردند و مشغول خدمات دینی شدند. در سال ۱۱۹۹ برادرش به خاطر فتنه‌ای که پیش آمده بود، مجبور به فرار و هجرت به عراق شد و سید محمد در «شخور» ماند و در سال ۱۲۱۵ در روز عرفه به لقاء الله پیوست. از سید محمد پس از وفات او فقط یک پسر ماند و او سید اسماعیل جد دوم مرحوم سید شرف‌الدین صاحب کتاب مراجعات است.

سید اسماعیل (جد سید شرف‌الدین)

نزد پدر خود ادبیات و فقه آموخت و اجازه‌ای مفصل از او داشت. وی از فضایل عصر خود به شمار می‌آمد و در عین حال به کار و تلاش برای معاش می‌پرداخت و از این راه صاحب املاک و اراضی و ثروت شد. مرحوم سید شرف‌الدین می‌نویسد، «کل ما فی ایدی احفاده فانما هو موروث عنه ففتح الی الان ترقع فی نعمته و ما قد بعناه نحن و ابائنا من ترکته اضعاف مابقی». در سال ۱۲۶۶ در شخور در سن حدود هشتاد سالگی درگذشت. از وی دو پسر باقی ماند: سید جواد و سید ابوجعفر. سید ابوجعفر از اولیاء الهی بود و علمای عصر و اکتیاء به او تبرک می‌جستند و ارادت خاصی به او داشتند. وی فرزند ذکور نداشت و در سال ۱۲۷۹ از دنیا رحلت کرد. سید جواد، جد شرف‌الدین در سال ۱۲۲۲ به دنیا آمد و با تقوی و ورع و احتیاط بسیار زیست و مورد تکریم و احترام عامه مردم و نیز علمای عصر خود بود و در سال ۱۲۹۷ از دنیا رحلت کرد و آخرین جمله او این بود: رب توفنی مسلما و الحقنی بالصاحین. وی پنج پسر داشت:

۱. سید علی ۱۲۵۲، ۱۲۷۲. مقدمات علوم حوزوی را خواند و در جوانی و قبل از ازدواج از دنیا رفت.
  ۲. سید محمود ۱۲۵۵، ۱۳۱۱. مقدمات را خواند و به خاطر مبتلا شدن به بیماری نتوانست برای تکمیل به نجف مشرف شود و از جوانی تا هنگام وفات بستری بود.
  ۳. سید اسماعیل ۱۲۷۰، ۱۳۲۷. وی نزد برادرش، پدر سید شرف‌الدین درس خواند و در عین حال به کارهای اقتصادی هم پرداخت و از این راه خدمات فراوانی به مردم انجام داد.
  ۴. سید حسین ۱۲۷۵، ۱۳۲۵. وی از حیث ورع و تقوی بین خاصه و عامه معروف بود.
  ۵. سید یوسف پدر سید شرف‌الدین
- وی در سال ۱۲۶۳ یا ۱۲۶۲ در شخور به دنیا آمد. مقدمات را

همان جا خواند. در سال ۱۲۷۵ با برادرش سید محمود به جبع رفت و در آنجا مشغول تحصیل شد و در سال ۱۲۸۵ به کاظمین عراق مشرف شد و از محضر سید ابوالحسن الهادی پدر سید حسن صدر استفاده کرد. سپس از محضر شیخ محمد حسن آل یس بهره برد. در سال ۱۲۹۰ به نجف مشرف شد و از محضر درس شیخ محمد حسین کاظمی، صاحب هدایه الانام فی شرح شرائع الاسلام و شیخ محمد کاظم خراسانی، صاحب کفایه الاصول و حاج آقا رضا همدانی، صاحب مصباح الفقیه و میرزا حبیب الله رشتی، صاحب بدائع الاصول و سید اسماعیل صدر استفاده کرد. در سال ۱۲۸۷ در دختر استادش سید ابوالحسن الهادی ازدواج کرد و نتیجه این ازدواج، علامه سید شرف‌الدین بود.

سید شرف‌الدین بن سید یوسف

در سال ۱۲۹۰ در کاظمین به دنیا آمد و در سال ۱۳۷۷ پس از دهها سال خدمت صادقانه به مکتب تشیع و تألیف کتابهای گرانقدر و ماندگار، به لقاء الله پیوست. شرح حال جامع ایشان را در کتاب بغیة الراغبین مطالعه فرمایید. رحمه الله علیه. سید صالح بن سید محمد (جد سوم آیت‌الله شهید صدر و

۲. سید محمدعلی متولد ۱۱۹۵ که جد سید حسن صدر، صاحب کتاب تأسیس الشیعه است.
۳. سید ابوالحسن متولد ۱۲۰۰
۴. سید مهدی متولد ۱۲۰۳

سید محمد علی بن سید صالح (جد سید حسن صدر)

در سال ۱۱۹۵ در جبل عامل به دنیا آمد. نزد پدرش و شیخ سلیمان بن معتوق و سید محسن کاظمی و سید علی طباطبایی و سید بحر العلوم و شیخ جعفر کاشف الغطاء درس خواند. با برادرش سید صدرالدین بن سید صالح همدان و هم میباحه بود و گویا مقام علمی او از برادرش صدرالدین بالاتر بوده؛ زیرا مجموعه‌ای دیده شده که سید صدرالدین مشکلات علمی را از او سؤال و پاسخهای او را در آن مجموعه یادداشت کرده است. وی از حیث زهد و ورع مقامی والا داشت و در مجلسی که وارد می‌شد با اینکه علمای بزرگ حضور داشتند، همگی مستمع تحقیقات و بیانات او بودند. وی برای زیارت مشهد رضوی با خانواده خود به ایران آمد و در اصفهان به منزل برادرش سید صدرالدین که در

شیخ شهید صدر در کنار برادر و در محفل جمعی از دوستان و شاگردان. ۱۳۴۴

جد دوم سید حسن صدر

در سال ۱۱۲۲ در قریه «شخور» به دنیا آمد. پدرش هنگام ولادت او هفتاد و سه سال داشت. مادرش شاید همان دختر شیخ حر عاملی باشد. در آغاز نزد پدرش درس خواند و پس از وفات او در سال ۱۱۳۹ که وی هفده ساله بود، نزد چند نفر از علمای جبل عامل تلمذ کرد. علم طب و پزشکی را از علامه شیخ علی خاتون آبادی، متوفای ۱۲۰۸ آموخت. در جوانی به مصر رفت و چند ماهی در دانشگاه از اساتید آنجا استفاده کرد؛ سپس به حجاز رفت و دو سال از فقه‌های حرمین شریفین و محدثان آنجا بهره برد. در سال ۱۱۵۵ به عراق هجرت کرد و تا سال ۱۱۶۶ در کربلا اقامت داشت و از محضر وحید بهبهانی و عالمانی که در طبقه او بودند، مستفید شد. سپس به قریه «شخور» بازگشت و تا سال ۱۱۹۹ در آنجا مشغول به خدمات دینی علمی بود. در سال ۱۱۹۰ به خاطر فتنه‌ای که پیش آمد و شرح آن در کتاب بغیة الطالبین آمده است، مجبور به فرار شد و به عراق هجرت کرد و سپس برادرش سید محمد، دو فرزند وی را با مادرشان به عراق برد و خود به «شخور» برگشت. در سال ۱۲۱۷ در نجف اشرف از دنیا رفت و در یکی از حجرات صحن حرم امیرالمؤمنان به خاک سپرده شد. از او چهار پسر باقی ماند که همه از علمای بزرگ شیعه بوده‌اند:

۱. سید صدرالدین متولد ۱۱۹۳ که جد دوم آیت‌الله شهید صدر

اصفهان ساکن بود، وارد شد و در همان جا در سال ۱۲۴۱ به رحمت ایزدی پیوست. جنازه او را به نجف اشرف بردند و در حجره‌ای نزدیک باب طوسی صحن علوی به خاک سپردند. فرزندان او عبارتند از:

۱. سید عیسی، متوفای ۱۲۸۰. وی پدر سید جمال اصفهانی است که جمال‌زاده فرزند اوست.
۲. سید موسی که در تهران ساکن بود و در حدود سال ۱۲۹۰ از دنیا رفت.
۳. سید هادی (۱۲۳۵، ۱۳۱۶) که در طفولیت همراه پدر به اصفهان رفت و پس از وفات پدر، در گفتات عمویش سید صدرالدین بود. پس از خواندن مقدمات ادبیات از درسهای قفه و اصول او استفاده کرد. در سال ۱۲۵۲ برای ادامه و تکمیل تحصیل به نجف مشرف شد. رسائل را در خدمت مؤلفش، شیخ انصاری خواند و به مقامات علمی بسیار بالا رسید. در سال ۱۲۶۴ به کاظمین هجرت کرد و در آنجا با شیخ محمد حسن آل یس، صاحب کتاب اسرار الفقاهه به بحث در مشکلات مسائل فقهی پرداخت و هر دو برای هم احترام خاصی قائل بودند. اعیان سید هادی از دو فرزند او: سید حسن صدر و سید محمد حسین صدر هستند.

سید محمد حسین صدر

وی در سال ۱۲۸۸ به دنیا آمد. با خواهر پدري سید شرف‌الدین

محمدباقر شفتی است.

پسر دیگرش سید محمدجواد (۱۳۴۷، ۱۳۷۳) صاحب تألیفات است. این پدر و دو پسر و نیز فرزندان آنان از علماء اصفهان و تهران بوده‌اند. سید آقا مجتهد تألیفات متعددی دارد. از جمله کتاب «البلاغ المبین فی احکام الصیبات و البالغین» که آن را پیش از بلوغ نگاشته است.

۴. سید ابوالحسن (۱۳۴۳، ۱۳۱۴) که از عالمان ربانی و عارفان الهی بوده و اولاد و نواده و احفاد وی نیز از علما و دانشوران بوده‌اند.

۵. سید حسین (۱۳۲۷، ۱۲۵۰) از اجلاء سادات بوده است. ۶. سید ابوجعفر (۱۳۲۵، ۱۲۵۲)، مادرش دختر شیخ جعفر کاشف الغطاء، بوده است. وی از محضر درس برادرش، سید آقا مجتهد و شیخ محمدباقر نجفی، فرزند صاحب حاشیه معالم و سید اسدالله شفتی، فرزند حجت الاسلام شفتی استفاده کرد و داماد همین سید اسدالله بود. این بزرگوار ملقب به خادم الشریعه بود و اولاد و نواده او به خادمی معروفند. یکی از آنان مرحوم آیت الله حاج آقا حسین خادمی اصفهانی، متولد ۱۳۱۹ و رئیس حوزه علمیه اصفهان است که چند سال قبل به لقاء الله پیوست. رحمت الله علیه. مرحوم آیت الله خادمی هشتمین و آخرین فرزند مرحوم سید ابوجعفر است که در طفولیت پدر را از دست داد.

دو فرزند روحانی او مشغول تدریس و خدمات دینی هستند. ۷. آخرین فرزند سید صدرالدین عاملی، آیت الله العظمی سید اسماعیل صدر (۱۳۴۴، ۱۲۵۵)، جد آیت الله شهید سید محمدباقر صدر و آیت الله سید رضا صدر و امام موسی صدر است. وی در ۱۲۵۵ در اصفهان به دنیا آمد. نه ساله بود که پدرش از دنیا رفت و برادرش سید آقا مجتهد تربیت او را به عهده گرفت و هنوز بیست سالش نشده بود که در علوم متنوع ادبیات عرب تخصصی ماهر شد و تا پایان عمر این مهارت در ادبیات را از دست نداد. نوزده ساله بود که برادرش سید آقا مجتهد نیز به رحمت الهی پیوست و از آن تاریخ از محضر درس شیخ محمدباقر نجفی، فرزند صاحب حاشیه معالم استفاده کرد و از نظر علمی به جایی رسید که در اصفهان «ممن یشار الیه بالبنان» شد. در سال ۱۲۸۱ به عتبات عالیات مشرف شد. ورود او به کربلا مصادف شد با رحلت شیخ الفقهاء شیخ انصاری رضوان الله تعالی علیه. سید اسماعیل به محضر درس میرزای شیرازی رفت و نیز از درس شیخ مهدی کاشف الغطاء و شیخ راضی نجفی بهره‌ها برد. در سال ۱۲۸۷ با دختر عموی خود، خواهر سید حسن صدر ازدواج کرد که همین بانو از فرزندان اوست. قبلاً گفتیم که خواهر دیگر سید حسن صدر مادر مرحوم سید شرف الدین بوده است. در سال ۱۲۹۱ به اصفهان رفت و در مسجد جامع اصفهان اقامه نماز جماعت کرد و مردم اصفهان و عالمان آن سامان همه در خدمت او بودند، اما او بی خبر، اصفهان را به سوی عتبات عالیات ترک کرد و هنگامی که به عراق رسید، متوجه شد که استادش میرزای شیرازی به نجف مشرف شده است. میرزا از او دعوت کرد که به سامرا برود و او هم امثال امر کرد. تا سال ۱۳۰۸ در سامرا بود، اما به خاطر اینکه شیخ محمدحسین بن شیخ محمدباقر، پدر صاحب وقایه و مؤلف تفسیر سوره حمد (مجدالبیان) که شوهر خواهر او بود، از دنیا رفت و خواهرش با فرزند خردسال خود (یعنی

پسر دوم سید حیدر آیت الله شهید سید محمدباقر صدر (۱۴۰۰، ۱۳۵۳) است که پدر را در سه سالگی از دست داد. دختر آن بزرگوار، شهیده کریمه سیده بنت الهدی (۱۴۰۰، ۱۳۵۶) است که هنوز یک سال نداشت که از نعمت پدر محروم شد. وی نزد دو برادر خود تحصیل کرد و از حیث علوم ادبی و حوزوی مانند فقه، مقام والایی پیدا کرد.

۱. کتاب مغنی ابن هشام بهتر است.
  ۲. رساله در حجیت مظنه.
  ۳. القسطاس المستقیم در اصول فقه
  ۴. منظومه در رضاع
  ۵. اثره العتره فقه استدلالی
  ۶. مختصر همان کتاب به نام عتره العتره
  ۷. رساله در شرح مقبوله عمر بن حفصه
  ۸. المستترقات شامل مسائل متفرقه فقهی که فقهاء متعرض آنها نشده‌اند.
  ۹. تعلیق بر رجال ابوعلی
  ۱۰. المجال فی علم الرجال
  ۱۱. النکت
  ۱۲. قوت لایموت، رساله عملیه
  ۱۳. اجوبه المسائل
  ۱۴. دیوان اشعار
  ۱۵. متفرقات
- سید صدرالدین چند پسر داشت:
۱. سید محمدتقی (۱۳۳۸، ۱۲۴۳)
  ۲. سید علی (۱۳۴۰، ۱۲۵۸)
  ۳. سید محمدعلی معروف به آقا مجتهد (۱۳۴۰، ۱۲۷۴) مادرش دختر شیخ جعفر کاشف الغطاء، و دخترش مادر حاج شیخ محمدرضا اصفهانی صاحب کتاب وقایه الازهان و پسرش سید بهاء الدین (۱۳۲۰، ۱۲۳۵)، داماد حجت الاسلام سید

ازدواج کرد و همان طور که قبلاً گفتیم مادر سید شرف الدین، خواهر سید حسن صدر و سید محمد حسین صدر است. سید شرف الدین می فرماید، «در سال ۱۳۳۹ در خدمت سید محمد حسین صدر به مصر رفتم و این سفر برای تأیید مذهب شیعه بسیار مفید بود (و گویا کتاب مراجعات سید شرف الدین از نتایج همین سفر است). او در سال ۱۳۳۰ از دنیا رفت. سید محمد صادق صدر مؤلف کتاب «الاجماع فی التشریح الاسلامیه» و کتاب «حیاه امیرالمؤمنین» و کتاب «الشیعه» فرزند همین سید محمد حسین صدر است.

سید حسن صدر (۱۳۵۴، ۱۲۷۲)

صاحب کتاب تأسیس الشیعه الکرام لسائر فنون الاسلام است. در کتاب بغیة الراغبین که در آن، از شرح حال او به طور مفصل یاد و از هشتاد و سه کتاب و رساله وی در علوم مختلف نام برده شده است. سید محمد که مدتی نخست وزیر عراق بود و از دانشمندان و رجال سیاسی دوره خود است. فرزند همین سید حسن صدر است. فرزند دیگرش سید علی صدر، صاحب کتاب شجره الموسویین من آل شرف الدین است.

سید صدرالدین (جد دوم آیت الله صدر)

در سال ۱۱۹۳ در شحرور در مزرعه‌ای که داشتند به دنیا آمد. هفده ساله بود که از استادش، صاحب ریاض المسائل اجازه اجتهاد گرفت و در آن اجازه یاد شده که قبل از آن تاریخ به درجه اجتهاد نائل شده بود.

اساتید او عبارتند از: پدرش سید صالح، شیخ سلیمان بن معروق عاملی، سید محسن کاظمی صاحب کتاب محصول و وافی، شیخ اسدالله تستری کاظمی صاحب مقایس، سید علی صاحب ریاض المسائل، سید محمد مهدی شهرستانی، سید مهدی بحر العلوم و شیخ جعفر کاشف الغطاء که پدر همسر او نیز بود. در سال ۱۲۲۶ به قم مشرف شد و از محضر میرزای قمی صاحب قوانین استفاده کرد. پیش تر در کربلا و نجف، خدمت میرزای قمی که به زیارت عتبات مشرف شده بود، رسیده و با مقام علمی آن بزرگوار آشنا شده بود و از این جهت برای استفاده از او به قم آمد. در سال ۱۲۲۷ بعد از زیارت حضرت علی بن موسی الرضا (ع) برای دیدار دو عالم بزرگوار: شیخ محمد تقی، صاحب حاشیه بعالم و سید محمدباقر شفتی، صاحب مطالع الانوار به اصفهان رفت و به درخواست آن دو بزرگوار در اصفهان ماند. یکی از پسران وی (سید بهاء الدین) با دختر حجت الاسلام شفتی ازدواج کرد و از اینجا خویشاوندی این دو بیت رفیع آغاز شد. شیخ محمد تقی، صاحب حاشیه، با دختر سید صدرالدین ازدواج کرد و از اینجا، خویشاوندی این دو بیت علمی آغاز شد و همچنین نواده سید صدرالدین (دختر سید محمدعلی معروف به آقا مجتهد که مادرش دختر مرحوم شیخ جعفر کاشف الغطاء بود) به همسری شیخ محمد حسین، نواده صاحب حاشیه درآمد که آقارضا، صاحب وقایه الازهان و استاد امام خمینی (س) نتیجه این ازدواج بود. مرحوم سید صدرالدین تا سال ۱۲۶۳ در اصفهان بود و در ذیحجه این سال به عتبات عالیات مشرف و پس از زیارت کاظمین و سامراء و کربلا به نجف مشرف شد و همان جا در محرم سال ۱۲۶۴ به لقاء الله پیوست و در یکی از حجرات صحن مقدس علوی به خاک سپرده شد. تألیفات سید صدرالدین عاملی:

۱. قره العین در علم نحو. گفته شده که

از چپ: آیت الله العظمی سید صدرالدین صدر، آیت الله سید رضا صدر، امام موسی صدر.

این برادر و خواهر در ۴۷ و ۴۴ سالگی شهید شدند. با شهادت ایشان، دنیای اسلام و مسلمین، به خصوص شیعیان داغدار شدند؛ اما این شهادت‌مانند شهادت جدشان حضرت سیدالشهدا (ع) به نفع اسلام و مکتب تشیع بود. شرح حال این برادر و خواهر، این دو دانشمند گرانقدر، این دو نابغه و این دو معلم اخلاق و فداکار مقاله‌ای جداگانه می‌طلبید.

(۱۲۷۲، ۱۲۹۸) است که از مراجع تقلید شیعه بود و تألیفاتی دارد. از جمله کتاب «المهدی» و کتاب «خلاصه الفصول» و غیره. مرحوم آیت‌الله حاج سیدرضا، صاحب تألیفات سودمند فراوان که از مدرسان بزرگ حوزه علمیه قم بود و آیت‌الله امام موسی صدر، رهبر شیعیان لبنان که سالهاست همه شیعیان در انتظار پیدا شدن این گمشده مظلوم و عزیز هستند و همسر آیت‌الله صدر و همسر آیت‌الله سلطانی پدر همسر مرحوم حجت الاسلام والمسلمین حاج احمد آقا خمینی، فرزندان همین صدرالدین صدر هستند که شرح حال این پدر و فرزندان نیاز به مقالی جداگانه دارد.

۳. سومین پسر او سید محمدجواد (۱۳۶۱، ۱۳۰۱) است که از شاگردان پدرش بوده و در فقه و فلسفه و تاریخ و غیره استادی ماهر بوده است.

۴. پسر چهارم آیت‌الله العظمی سید اسماعیل صدر، آیت‌الله سید حیدر صدر، پدر بزرگوار آیت‌الله شهید سید محمدباقر صدر است. وی در ۱۳۰۹ به ۱۳۰۹ به

دنیای آمد. پنج ساله بود که پدرش به کربلا هجرت کرد و او را با خود به آنجا برد. از اساتید او در کربلا آیت‌الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی، مؤسس حوزه علمیه قم بودند. تألیفاتی دارد از جمله حاشیه بر کفایه الاصول خراسانی و رساله در معنی حرفی و رساله در وضع و اقسام آن و رساله در تبعیض احکام به جهت تبعیض اسباب و رسائل فقهی دیگر. در سال ۱۳۵۶ به رحمت الهی پیوست و در رواق کاظمین در کنار مرقد والد ماجدش به خاک سپرده شد. سید حیدر صدر دو پسر و یک دختر داشت: سید اسماعیل صدر، شهید سید محمدباقر صدر و سیده بنت الهدی صدر که مادرش خواهر آیت‌الله شیخ مرتضی آل‌پس بود. سید اسماعیل صدر (۱۳۴۰-۱۳۸۸) (برادر آیت‌الله شهید صدر) در کاظمین نزد پدرش سید حیدر و عمویش سید محمدجواد صدر و غیره درس خواند و سپس به نجف مشرف شد و از محضر درس آیات‌الله شیخ محمدکاظم شیرازی صاحب حاشیه مکاسب و سید محسن حکیم صاحب مستمسک و سید عبدالهادی شیرازی و سید ابوالقاسم خوئی و شیخ مرتضی

آقارضا) نیاز به سرپرستی داشت. از سامراء به نجف رفت. اما بار دیگر مرحوم میرزای شیرازی رضوان‌الله‌علیه از او خواست که به سامراء برگردد تا با کمک میرزا محمدتقی شیرازی و سیدمحمد فشارکی، درس حوزه سامراء را اداره کنند؛ زیرا در این تاریخ میرزای شیرازی به خاطر ضعف مزاج توان تدریس نداشت و می‌خواست این بزرگواران، خلاء درسی او را پر کنند. سید اسماعیل در شعبان ۱۳۰۹ به سامراء بازگشت. در سال ۱۳۱۲ میرزای شیرازی به لقاءالله پیوست و در سال ۱۳۱۴ آقای صدر از سامراء به کربلا هجرت کرد و در آنجا ماندگار شد و گویا از همین تاریخ تا پایان عمر یکی از مراجع تقلید بزرگ شیعه که مورد قبول حوزه‌های علمیه بود، به شمار می‌آمد. در سال ۱۳۲۴ که برای تغییر آب و هوا و زیارت به کاظمین مشرف شد، در همان جادعت حق را لیبیک گفت و در حرم کاظمین به خاک سپرده شد. مرحوم آیت‌الله العظمی سید اسماعیل صدر از حیث علم و عمل، ورع و تقوی، ارادت به اهل بیت عصمت و طهارت، ترویج دین مبین اسلام و مکتب تشیع، آیینی از آیات بزرگ الهی بود و از برکات وجودش، اعقاب و نواده اوست که یکی از بیوت رفیعه شیعه به شمار می‌آیند. مرحوم سید اسماعیل صدر چهار پسر داشت:

۱. سید محمد مهدی (۱۳۵۸، ۱۳۹۶)، از آثار اوست؛ شرح تبصره علامه و شرح شرایع الاسلام که هر دو ناتمام مانده اند و نیز تعلیقه بر کفایه الاصول خراسانی و غیره. فرزندان او سید ابوالحسن (۱۳۲۰، ۱۳۹۸) و سید محمد صادق (۱۳۲۲، ۱۴۰۶) و سید محمدجعفر معروف به حاج آغا (۱۳۲۵، ۱۴۰۶) که هر سه از عالمان و دانشوران بوده‌اند

و آیت‌الله سید محمدصدر، مؤلف کتاب «تاریخ الغیبه الکبری» و تألیفات دیگر که با فرزندانش توسط رژیم خونخوار عراق شهید شدند. فرزند سید محمد صادق بن سید اسماعیل صدر است رحمت‌الله‌علیه.

۲. دومین پسر اسماعیل صدر، آیت‌الله سید صدرالدین صدر

آل‌پس استفاده و خود درس خارج استدلالی را شروع کرد و گروهی از فضلا از درس او استفاده می‌کردند. در سال ۱۳۸۰ به کاظمین مراجعت کرد و به تدریس فقه و اصول و تفسیر پرداخت. در درس تفسیر او بیش از صد نفر از دانشکاهیان و فرهنگیان شرکت می‌کردند. در سال ۱۳۸۸ به لقاءالله پیوست. او از اساتید برادرش آیت‌الله شهید صدر بوده است. وی تألیفات فراوانی دارد به این شرح:

۱. شرح بلغه الراغبین شیخ محمدرضا آل‌پس (فقه است در چند جلد)
۲. تعلیقه بر کفایه الاصول خراسانی
۳. حاشیه بر عروه الوثقی با اشاره اجمالی به دلیل
۴. شرح رساله حقوق امام سجاد (ع)
۵. محاضرات فی تفسیر القرآن، جزء اول آن چاپ شده
۶. شرح نکاح عروه الوثقی
۷. حاشیه بر جلد دوم شرح لمعه

۸. فصل الخطاب فی حکم اهل کتاب
۹. رساله در قیله متحیر
۱۰. رساله در صلاه جمعه

۱۱. حاشیه بر بلغه الراغبین آل‌پس (رساله عملیه)
۱۲. فروع علم اجمالی (فقه)
۱۳. رساله در معنی عدالت

۱۴. رساله در حد ترخص برای نماز مسافر
۱۵. رساله در سبب اختلاف فتاوی مجتهدان
۱۶. رساله در حکم تراجم حج و نذر
۱۷. رساله در قاعده فراغ و تجاوز

۱۸. رساله در تشخیص مدعی و منکر
۱۹. رساله در بیع صبی و احکام آن
۲۰. رساله در لباس مشکوک

۲۱. فوائد در فقه و اصول
۲۲. تقریرات درس استادش آیت‌الله العظمی خوئی (طهارت)
۲۳. تقریرات درس همان استاد (اصول فقه)

۲۴. تقریرات درس همان استاد (مکاسب)
۲۵. تقریرات بحث شیخ محمدرضا آل‌پس
۲۶. مستدرک اعیان الشیعه (شامل انتقادات)

فرزند او سید حسین متولد ۱۳۷۱ نیز از دانشمندان و صاحب تألیفاتی است مانند: شرح تبصره علامه حلی و شرح بخشی از مختصر نافع محقق حلی و شرح معالم الاصول و غیره. تا سال ۱۳۸۸ در نجف مشغول تحصیل بود و پس از درگذشت پدرش به کاظمین آمد و جانشین پدر بزرگوارش شد. شهید سید محمدباقر صدر و بانو بنت‌الهدی

پسر دوم سید حیدر آیت‌الله شهید سید محمدباقر صدر (۱۳۵۳، ۱۴۰۰) است که پدر را در سه سالگی از دست داد. دختر آن بزرگوار، شهیده کریمه سیده بنت‌الهدی (۱۳۵۶، ۱۴۰۰) است که هنوز یک سال نداشت که از نعمت پدر محروم شد. وی نزد دو برادر خود تحصیل کرد و از حیث علوم ادبی و حوزوی مانند فقه، مقام والا پی پیدا کرد. بسیاری از بانوان برای پاسخ به مسائل فقهی خود به او مراجعه می‌کردند. علاوه بر این شاعره و نویسنده‌ای توانا بود. کتاب «شرایع و عقائد الشیعه» را تدریس می‌کرد و برای بانوان به منبر می‌رفت و به طرز بدیعی تاریخ اهل بیت را تحلیل می‌کرد و بر تعدادی از مدارس ابتدایی و متوسطه و دبیرستانها اشراف و مدیریت داشت. این برادر و خواهر در ۴۷ و ۴۴ سالگی شهید شدند. با شهادت ایشان، دنیای اسلام و مسلمین، به خصوص شیعیان داغدار شدند؛ اما این شهادت‌مانند شهادت جدشان حضرت سیدالشهدا (ع) به نفع اسلام و مکتب تشیع بود. شرح حال این برادر و خواهر، این دو دانشمند گرانقدر، این دو نابغه و این دو معلم اخلاق و فداکار مقاله‌ای جداگانه می‌طلبید. رحمت‌الله‌علیهما رحمت واسعه.

شهید آیت‌الله العظمی سید محمد صدر

